ASOS JOURNAL
The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 83, Aralık 2018, s. 438-454

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
01.11.2018

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
10.12.2018

Arş. Gör. Hasan KIZILDAĞ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
hasan.kizildag@omu.edu.tr
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7266-6678, RESEARCHER ID: I-2262-2018

MEVLEVÎ MENKIBELERİ'NDE İSLAM ÖNCESİ İNANÇ MOTİFLERİ

Öz

Toplumların din değiştirmeleri, tarih boyunca inananların uygulamalarında bir etkileşim meydana getirmiş, din değiştirenler eski inançlarını bir anda terk edememiştir. Tarih sahnesine çıktıkları ilk andan itibaren farklı kültür bölgelerinde yaşayarak birçok farklı din ve kültürle komşuluk ilişkisi kurmuş olan Türkler için de durum bu şekildedir. İslamiyet'i kabul eden Türkler, eski inançlarını yeni dinlerinin içinde de kısmen yaşatmaya çalışmış ve bir kısım inançlarını da İslamî forma büründürerek uygulamaya devam etmiştir. İslam dininin arka planında yaşatılmaya başlanan bu eski inanç örnekleri, zamanla İslamiyet'e aitmiş gibi algılanmaya başlamıştır. İslam öncesi inanç motifleri, toplumsal hayata etki ettiği gibi tasavvuf cereyanı içerisindeki tarikatları da etkilemiş ve bu tarikatlar çevresinden kaleme alınan eserlere de tesir etmiştir. Bu çalışmada Ahmet Eflâkî'nin Âriflerin Menkıbeleri adlı menakıpnamesi Şamanizm, Türk mitolojisi, Uzak Doğu; Kitab-ı Mukaddes ve İncil kaynaklı İslam öncesi inanç motifleri açısından incelenecek ve eski Türk inançlarının izleri sürülecektir.

Anahtar kelimeler: Mevlevî menkıbeleri, Şamanizm, İncil, Tevrat, eski Türk inançları, motif

PRE ISLAMIC BELIEF MOTIFS FROM MAWLAWI LEGENDS

Abstract

The religions of societies have created an interaction in the practice of believers throughout history, and the societies that change their religion have not easily abandoned their old beliefs. This is the case for Turks who have been in a neighborhood relationship with many different religions and cultures living in different cultural regions from the first moment they entered the stage of history. The Turks, who accepted Islam, tried to partially live their old beliefs in their new religions and continued to practice some of their beliefs by adopting the Islamic form. These old examples of faith, which were started to be kept alive in the background of Islam, began to be perceived as belonging to Islam in time. The pre-Islamic belief motifs, as well as the social life, influenced the sects within the Sufism, and these sects influenced the works written around them. In this study, Ahmet Eflâkî's book "Ariflerin Menkıbeleri" is will be examined in terms of shamanism, Turkish mythology, Far East religions, Bible, Old Treatment and pre-Islamic belief motifs and traces of old Turkish beliefs.

Keywords: Mawlawi legends, menakibname, shamanism, bible, old testament, ancient Turkish beliefs, motif

Giriş

Toplumların din değiştirmeleri, en eski dönemlerden günümüze inançsal ve kültürel geçişleri beraberinde getirmiş ve din değiştiren toplumlar eski inançlarını bir anda terk edememiştir. Din değiştiren toplumlar her zaman eski inançlarından da izler taşımaya devam etmiştir. Tarih boyunca çok geniş coğrafyalarda yaşamış ve birçok farklı din ve kültürle komşuluk ilişkisi kurmuş olan Türkler için de durum bu şekildedir. Hıristiyan dinini kabul eden Çuvaş, Yakut, Gagavuz Türkleri; Yahudiliği benimseyen Hazar Türklerinden Karaimler bir anda tamamıyla eski inançlarından vazgeçememiş ve kabul ettikleri yeni dinin içerisinde eski inanışlarının bir kısmını muhafaza etmeye devam etmişlerdir. Bu durum, İslamiyet'i kabul eden Türk toplulukları için de aynıdır.

Türklerin İslamiyet'i kabulünden itibaren sosyal ve kültürel hayatlarında büyük çaplı değişim ve gelişmeler yaşanmıştır. Samimi bir inançla bağlandıkları İslam dininin yayılmasında kayda değer rol oynamışlar ve yüzyıllarca bu dinin bayraktarlığını yapmışlardır (Köktürk, 2014: 762). Bununla beraber, İslamiyet'in kabulünden sonra İslamiyet öncesi Türk inançları tamamen terk edilmemiş, bir kısmı korunarak İslam inancı ile beraber varlığını sürdürmüş, bir kısmı ise İslamî formlara bürünerek sosyal hayat içindeki yerini almıştır. Bu değişimlerden biri de eski Gök Tengri dinindeki Türk Şamanlarının İslamî forma bürünerek veli kavramı altında tekâmül etmesidir. İslam dairesi ve tasavvuf cereyanları içerisinde velîlere nispet edilen birçok keramet ve olağanüstülüğün geleneksel Türk inançlarında yer aldığı görülmektedir.

Ahmet Yaşar Ocak, Türklerde velî kültünün temelinin Şamanist dönemde atıldığını, eski Türk şamanları incelendiği zaman bunların Türk veli imajına çok benzediğini, gelecekten haber veren, hava şartlarını değiştiren, felaketleri önleyen yahut düşmanlarına musallat eden, hastaları iyileştiren, göğe çıkıp uçabilen, ateşte yanmayan Türk şamanlarının, bu hüviyetleriyle tarikat menâkıbnâmelerinde yeniden hayat bulduğunu işaret eder (1984: 8).

İçerisinde barındırdıkları olağanüstülükler çerçevesinde menakıpnameler, muhteva ve arka planlarında eski Türk inançlarının izlerini, Uzak Doğu ve İran dinleri kaynaklı inanç motiflerini, Kitab-ı Mukaddes ve İncil kaynaklı mucizeleri de içermektedir. Bu sebeple, Müslümanlığı kabul eden Türkler etrafında vücuda getirilmiş olan menakıplameler üzerine yapılacak incelemeler, bu eserlerin içerisinde yer alan İslamiyet öncesi inanç motiflerinin tespiti ve bu inançların kaynağını tespit bağlamında önem arz etmektedir.

Mehmet Fuat Köprülü, menkıbe kitaplarından birer tarihi vesika olarak faydalanmak hususunda şu değerlendirmeleri yapmıştır: Teşekkül tarzlarını iyice anladıktan sonra, sıkı bir tenkıyd süzgecinden geçirmek şartiyle, tarihi mahiyetten en ziyade uzak ve âdeta bir halk romanı mahiyetinde olan menâkıb kitaplarından, fikrî ve içtimaî tarih bakımından faydalanmak mümkündür (1943: 424). Köprülü'nün fikirlerinden hareketle, menakıpnameler üzerine yapılan ve yapılacak olan çalışmalar, devrin içtimai yapısını ve inanç iklimini aydınlatmakla beraber; o devirlerde velîlerin kerametleri olarak anlatılan menkıbelerin eski Türk kültüründen ve inançlarından ne şekilde etkilendiği ve bu unsurları bünyesinde ne derece ihtiva ettiği hususlarında faydalı bilgiler verecektir. Bu açıdan, menakıpnamelerin incelenmesi sonucu ortaya çıkan bilgilerden, menkıbelerin anlatıldığı ve yazıya geçirildiği dönemlerin dini yaşantısı ve daha sonraki devirlerde ne şekilde devam ettiği; daha da önemlisi günümüzde bu inançların hala sürdürülüp sürdürülmediği tespit edilebilir.

Ariflerin Menkıbeleri, Mevlevî tarikat büyüklerinin olağanüstülüklerle dolu hayatlarını anlatmanın yanı sıra tarikatın müritlerine ve halka Mevlevîlik öğretisini aşılamak ve tarikatın etki alanını genişletmek amaçlarıyla yazılmıştır. Eser, toplum benliğinde "epiğin etkisi"nin devam ettiği bir dönemde olağanüstülüklerle donatılmış veliler çerçevesinde ortaya konulmuş, didaktik yönleriyle İslam dininin öğretilerini yaymasının yanı sıra Mevlevî tarikatına mürit toplamaya ve bu müritlerin tarikata karşı olan itikatlarını kuvvetlendirmeyi amaçlamıştır (Kızıldağ, 2017: 612).

Bu çalışmada Farsça'dan tercümesi Tahsin Yazıcı tarafından yapılmış olan ve Köprülü (1943: 379-522)'nün çok önemli bir eser olarak işaret ettiği Âriflerin Menkıbeleri isimli Mevlevî menkıbelerinde İslam öncesi inanç motifleri incelenmiştir. Bu motifler Türk mitolojisi, Şamanizm, Uzak Doğu ve İran Dinleri, Kitab-ı Mukaddes ve İncil kaynaklı dini inanç ve uygulamalardan hareketle ele alınmıştır.

1.Şamanizm Kaynaklı İnanç Motifleri

1.1. Atalar Kültü

Atalar Kültü, "dünyada yaşarken ruhsal yönden kudretli kişilerin öldükten sonra da, ailelerini ve toplumlarını korumaya devam edeceği" inancına dayanmaktadır. Bu kültsel inançtan da anlaşılabileceği gibi, Eski Türkler kişilerin bedenen ölümünün ruhsal kimliklere tesir etmediğine ve ruhsal yaşamın ölümden sonra da devam ettiğine inanıyorlardı (Candan, 2008: 30-31).

Altay Şamanlığı ve inanç yapısı üzerine derleme ve tespitlerde bulunan A. V. Anohin, ata ruhlarıyla ilgili tafsilatlı bilgi vermektedir. Anohin'e göre "Körmösler" (ölmüş atalar) Altaylılara sadece kötülük getirmemektedirler. Onlar aynı zamanda başka kötü ruhlarla mücadelede yardım eden hamilerdir, insanın çevresinde, "aruu neme" grubundan kan akrabalığı bulunan "körmösler"in yanı sıra, sadece kişinin ölümünü isteyen kötü ruhlar da bulunmaktadır. Altaylılar kesin bir dille bunları kan akrabaları olan temiz ruhlardan ayırmakta ve onları "yaman körmöstör" (kötü ruhlar) olarak adlandırmaktadırlar. Altaylıların hikâyelerine göre "yaman

körmöstör", merkezlerinin yeraltı (altıngı oroon) olmasına rağmen, dünyanın her yerine dağılmış durumdadırlar. "Aruu körmösler" yani iyi ata ruhları insanların hayatını korumak ve onların huzurunu sağlamak için, bu kötü ruhlarla mücadele etmekte, onları barınaklardan kovmaktadırlar (2006 :30-31).

Eski Türklerde ataların ölümden sonra toplumu ve akrabalarını koruyacağı inancı, zamanla Müslüman Türk toplumunda da varlığını sürdürmüş ve atalar kültü İslamî kisveye bürünerek yaşamaya devam etmiştir. Aşağıdaki menkıbe, atalar kültünün Mevlana şahsında anlatılan örneklerindendir:

> *Yine bir gün Sultan Veled buyurdular ki: Babamın ölümünden sonra Çelebi Hüsameddin ile Kira Hatun'un yanında oturmuştuk. Kira Hatun, Mevlânâ'nın "İki, üç, dört kanatlı bir melek" gibi kanatlarını açıp başımızda durduğunu ve bizi koruduğunu gördü (s.454).*

Annemarie Schimmel'e göre bazı milletler, bu dünyada fazla manaya sahip olan bir kişinin (mesela bir kabile reisi, bir kâhin gibi) öbür dünyada da gayet kuvvetli ve kudretli olacağına inanmaktadır (1999: 17). Ahmet Yaşar Ocak'a göre ise ataların kutsanmasına dayanan atalar kültü, ataların öldükten sonra birtakım güçlerle techiz edileceği ve bu şekilde, yaşayanlara, geride kalanlara yardım edeceği inancı olarak ortaya çıkmıştır. Atalar kültü ile beraber ataların geriye kalan eşyaları, mezar ve türbeleri de kutsal sayılarak etrafında bir inanç iklimi oluşmaktadır. Üstün güçlerle techiz edilmiş olan ataların, ölümden sonra geride kalanları koruması veyahut yanlış işleri cezalandırması bu kült çevresinde gelişen inanışlardandır (Ocak, 1984: 8).

Aşağıdaki örnekte Mevlana'nın ölümünden sonra sevdiklerini korumak adına Moğol kumandanı Keygatu'nun karşısına çıktığı anlatılmaktadır. Yukarıdaki örnekte Mevlana "iki, üç, dört kanatlı bir melek" olarak ailesini korurken, aşağıdaki örnekte işgalci Moğol ordusunun komutanına görünerek onu işgalden vazgeçirmeye çalışmaktadır.

> *Ahi Ahmed Şah'ın tek başına huzura girmesine izin verdiler. Ahi Ahmed Şah, Keygatu'nun karşısına oturdu. Keygatu'yu birdenbire bir sıkıntı kapladı, hali değişti. "Ahi Ata, senin yanında oturan bu adam kimdir?" diye sordu Ahi Ahmed Şah'a. "Ben şimdi yalnız oturuyorum, kimse görmüyorum" dedi Ahi. "Ne diyorsun! Ben orta boylu, kır saçlı, sarı benizli, başında duman renkli sarık, sırtında Hind hırkası (burd-i Hindî) bulunan bir adam görüyorum. Senin yanında oturmuş bana dik dik bakıyor" dedi bunun üzerine Han. Ahi zekâsını kullanarak bahsettiği kişinin Mevlânâ olduğunu hemen anladı. Bunun üzerine Keygatu "Evet, ben dün gece onu rüyada görmüştüm, beni boğmak istiyor ve bu şehir bizimdir diyordu. Şimdi ey Ahi, ben seni kendime baba yaptım ve kafama koyduğum o kötü düşünceden vazgeçtim. Konya halkına hiçbir eziyet etmiyeceğime ve zarar vermiyeceğime tövbe ettim" (s.464) şeklinde cevap verir.*

1.2. Hastaları iyileştirmek

Türk Şamanlarının en önemli vazifelerinden biri de ayinler yaparak hastaların vücuduna giren cinleri ve kötü ruhları kovmaktır. Bunun için birtakım usuller uygulanır. Şaman inancına göre insanın vücudundaki ruh, kötü ruhların etkisiyle vücudu terk ettiği zaman hastalık meydana

gelir. Ruh uçar gider ve yeryüzünde serseri bir şekilde dolaşır; çoğu defa da kötü ruhların esiri olur. Eğer çok uzun zaman vücuttan ayrı kalırsa ölüler diyarına gider. Buna engel olmak için yapılacak şey, hastanın ruhunu tekrar kendi vücuduna sokabilmektir. Bunu ancak Şaman yapabilir. Zira hastayı iyileştirebilmek için ruhunun nereye gittiğini bilmek, ondan sonra da onu kötü ruhların etkisinden kurtarmak gerekmektedir. Bunun için de kötü ruhlarla savaşmayı iyi bilmelidir. Bütün bunları bir Şamandan başkası asla beceremez (Ocak, 2002: 148-149). Eski Türklerde her türlü hastalığa karşı şifa dağıtan Şamanlar, İslamiyet'in kabulünden sonra ilk önce İslamî duaları da kendi ayinlerinde kullanmış, daha sonra İslamî şekle bürünerek hayatlarına devam etmişlerdir (Şar, 2008: 1165). Böylelikle hastalıkları iyileştirme vazifesi ve gücü zamanla Şamanlardan velîlere geçmiştir.

Sağaltma menâkıpnâmelerde, velîlerin en önemli keramet motiflerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Türk şamanlarının sağaltma ve halk tababetinde mahir olmaları, İslamî dönemde velîlerde vücut bulmuş ve bu kişiler çeşitli tedavi yöntemleriyle insanlara faydalı olmaya başlamışlardır. Ancak elbette bahsi geçen sağaltma şekilleri olağanüstülükler barındırmaktadır.

Mevlânâ'nın menkıbelerinden birine göre bir gün Seyyid-i Sırdan'ın katırdan düşmesi sonucu ayağı kırılır. Orada bulunanlar çizmesini çıkardıkları zaman ayak parmaklarının parça parça olduğunu gördüler. Bunun üzerine Mevlana'ya giderler. Daha sonra:

> *Mevlânâ hazretleri hemen mübarek elini o kırılan yere koydu. Bir şeyler (okuyup), üfledi. Derhal o yara kapanıp iyileşti (s.105).*

Bir diğer keramete göre Mevlânâ'nın kambur bir guyendesi vardır. Bir gün semadan sonra Mevlana ile kambur arasında şu hadise yaşanır:

> *Mevlânâ, kambura "Niçin doğru durmuyorsun, neyin var?" diye buyurdu, Kambur, kamburunu gösterdi. Mevlânâ hemen mübarek elini onun kamburuna sürdü, derhal kamburu düzeldi. Kambur, baş koydu ve sevinerek yürüyen bir servi gibi hareket etti (s.222).*

Bir gün bir Ahi idrarını tutamamak hastalığına yakalanır. Bu hastalık Ârif Çelebi'nin yardımı ile şu şekilde düzelir:

> *Bir gece Çelebi hazretlerine semâ vermişti. Şehrin her cinsten ileri gelenleri orada hazırdı. Ahi evin ortasında oturmuş, Çelebi'nin semâsını seyrediyordu. Çelebi birdenbire heyecanlanarak Ahi'yi yakalayıp semâya soktu ve dönmeye başladı. Ahi hastalığı yüzünden bir münasebetsizlik olur diye korktu. Çelebi semâ sırasında ona "Bundan böyle keyfine bak, bugünden sonra artık bu hastalıktan zahmet çekmeyeceğin ümit olunur" dedi ve gerçekten de o hastalıktan eser bile kalmadı (s.638).*

1.3. Gaipten ve gelecekten haber vermek

İbn-i Sina el-İşârât'ta Şamanların gayba ve geleceğe dair kehanet ve haber verme işlevlerinin olduğunu ve Türkler'in bu Şamanlara müracaat ettiklerini belirtmektedir. İbn-i Sina'ya göre "bazı kimseler vardır ki, bu hususta hisleri şaşırtacak ve muhayyileye tevakkuf iras edecek fiillerden istiane ederler. Hislerin şaşkınlığa uğradığı ve muhayyileye durgunluk geldiği esnada, vahime muayyen bir noktaya tevcih olunacak olursa, gaybî telâkki eden kuvvet bu hususta tamamiyle ihzar edilmiş ve tamamiyle gaybı kabule istidat kesbetmiş olur. Bununla be-

raber Türkler geleceğe ait malumat alabilmek için kâhin'lere (Şaman) müracaat ederler" (Yaltkaya, 1937:691).

Şamanlara atfedilen hünerlerin çoğu, doğrudan ya da dolaylı olarak onların kehanet gücüne, yani rüyalarının ve yardımcı ruhların kendilerine kazandırdığı güce bağlıdır (Perrin, 2016 :86). Gelecekten haber veren Şamanlar, koyunun bel kemiği ile veya okla fal açar ve gelecek hakkında kehanette bulunurlar (Bayat, 2006: 140). Ahmet Yaşar Ocak'a göre gaipteki şeylerden, gelecekte olacaklardan haber vermek, bir şamanın temel vazifelerinden biridir. (2002: 150). Şamanların gaipten ve gelecekten haber verme işlevleri, İslamiyet'in kabulü ve Anadolu'nun Türkleşmesi sonrasında, kolonizatör Türk dervişleri tarafından da sürdürülmüştür. Şamanizm kaynaklı bu haber verme şekilleri zamanla, Anadolu'da tasavvuf dairesi içinde velîlerin sıradan kimselerin göremeyeceği halleri görmesi, gaipten ve gelecekten haberleri müritlerine aktarması biçiminde devam etmiştir. Bu durumun örneklerinden biri şu şekildedir:

Bir gün semadan sonra Mevlana sarığını fırlatarak "cenaze namazı kılalım" der. Orada bulunanlar da ona uyarlar. Daha sonra bu durumu Sultan Veled'den sorarlar. Sultan Veled Mevlana'nın yanına gelip soruyu sormak için hareket ettiğinde, daha soruyu soramadan Mevlana şu cevabı verir:

> *"Evet Bahaeddin! Zavallı Rükneddin'i boğuyorlardı. O da, boğulurken bizim adımızı söyleyip bağırıyordu. Tanrı'nın takdiri böyle idi, böyle oldu. Onun sesinin kulağıma gelip beni rahatsız etmesini istemiyordum; bu yüzden mahsus zurnanın ucunu kulağıma soktum ki onun sesini işitmeyeyim. Fakat öteki dünyada Rükneddin'in durumu iyi olacak" (s.168).*

Bir diğer keramet örneğinde Baha Veled çok uzak bir yerde vuku bulan şeyleri görmektedir.

> *Baha Veled hazretleri, Belh'ten göç ettiği vakit bu Seyyid-i Sırdan da Tirmiz tarafına gitmiş, orada inzivaya çekilmişti. Aradan bir müddet geçtikten sonra bir gün bilgi (marifet) vermekle meşguldü. 18 rebiyülâhir 628 (23 şubat 1231)günü kuşluk vaktinde birdenbire: "Yazık, yazık Şeyh'im, bu toprak aleminden temiz âleme göçtü." diyerek şiddetle feryat edip çokca ağladı. Orada bulunan cemaat, bu olayın gününü ve yılını hemen tespit ettiler. Bundan sonra Rum diyarına geldiğinde Baha Veled hazretlerinin kendisinin bildirdiği günde öldüğünü öğrendi (s.103).*

Velîler sıradan insanlardan farklı olarak, kendilerinden uzakta yaşanan hadiseleri görebilirler. Bir menkıbeye göre bir gün Ârif Çelebi türbede semâ yapmaktadır. Semâdan sonra musallaya yürür ve "Bir gaybın cenaze namazını kılın" diye emreder. Orada bulunanlar bu durumu Ârif Çelebi'den sorarlar. Buna göre:

> *"Devrin padişahı Gazan Han (Tanrı rahmet etsin) dünyadan göçtü" dedi Çelebi. Bu olay 703 (1303-4) yılı aylarında oldu. Böylece bir süre sonra Konya tacirleri geldi ve Gazan Han'ın ölümü haberini yaydılar. Gerçekten de o, Ârif Çelebi'nin buyurduğu gün ve tarihte ölmüştü (s.634).*

Bir diğer örnekte Ârif Çelebi bir başka müridinin ölümünü haber verir:

> *"Bizim zavallı Şeyh Ali'miz bu yokluk âleminden, bekâ âlemine göçtü" diye birdenbire buyurdu Çelebi hazretleri. "Bu haberi birisi mi getirdi?" diye*

orada bulunanlar baş koyup sordular. "Hayır, fakat ben gayb âleminden iki kişinin onun cenazesini götürdüklerini gördüm" diye buyurdu. Akşehir'e döndüklerinde bu dervişin Çelebi'nin haber verdiği saatte öldüğünü söylediler (s.687).

Keramet sahipleri, geçmişte vuku bulan hadiseleri de görebilmektedirler. Aşağıdaki keramete göre bir gün bir tacirler grubu gelir ve medresede Mevlana'nın önünde baş koyar. Bu tacirlerden biri çokça ağlar ve başına gelen talihsizlikleri, bereketsizlikleri anlatır. O esnada Mevlana:

"Sana gelen bu zararın, bu bereketsizliğin ve bu felaketin sebebi şu idi: Bir gün batı Frengistan'da bir mahalleden geçerken, bir çarşının başında uyuyan ulu velîlerden bir Frenk dervişin başına tükürdün ve ondan tiksindin. O mübarek azizin gönlü senden incindi ve bu sebepten dolayı da başına bu kadar felaketler ve zararlar geldi. Git! Onu memnun et, ondan helallık iste ve bizim selamımızı da ona ilet." dedi. Zavallı tacir: "Bu nasıl bir padişahlık kudreti ve ilahi kuvvetidir" diyerek onun bu işaretinden serseme döndü. "Bu anda onu görmek istiyorsan, bak," diye buyurdu Mevlânâ hazretleri ve mübarek elini duvara vurdu. Duvardan bir kapı açıldı. Tacir o adamın Frengistan'da bir çarşıda uyuduğunu gördü. Derhal baş koydu, elbiselerini yırttı ve o mestlikten deliye dönmüş bir vaziyette dışarı çıkıp hareket etti. O diyara ulaşınca, o mahallede Frenk tacirini aramak için dolaştı. Vaktiyle Mevlânâ'nın kendisine gösterdiği tam o yerde o dervişi uyur bir halde buldu (s.133).

Bir başka örnekte bir derviş Mevlana'ya incir getirir. Derviş incirleri bir arkadaşının bağından sahibine haber vermeden almıştır. Kendi içinden niyetinin, bahçıvanı gördüğünde incirin bedelini vermek olduğunu söyler. Mevlânâ velîlik nuruyla bunu önceden anlar ve bu sebepten incirleri yemez:

Dostların ulularından biri, kardeşlerin bağından Mevlânâ hazretlerine bir incir getirmişti. Mevlânâ inciri aldı ve "Hayli güzel incir, fakat kemiği var" buyurup yere bıraktı. O derviş "İncirin nasıl kemiği olur?" diye hayrette kaldı; yavaşça kalktı ve incirleri alıp gitti.

Derviş bu defa incirlerin parasını ödeyerek satın alır ve Mevlânâ'ya ikram etmek için yeniden gelir.

Derviş bir süre sonra tekrar geldi. O incirden diğer bir sepet daha getirdi ve Mevlânâ'nın önüne koydu. Mevlânâ bir tane alıp yedi ve "Bu incirin hiç kemiği yoktur" buyurup şeyh Muhammed Hâdim'e incirleri toplantıda bulunanlara dağıtmasını emretti. Arkadaşlar bu güç sorun karşısında şaşakaldılar (s.386).

Ârif Çelebi ile alakalı olarak anlatılan aşağıdaki menkıbe de aynı şekilde gizli şeyleri bilmek üzerinedir:

Çelebi hamamdan geldikten ve dostlar hazır olduktan sonra "Kâseyi getir" diye buyurdu. Kâseye baktığında "Buradan bir tane alıp yemişler, terbiyesizlik etmişler. Niçin böyle yaptın ve bu cinayeti işledin, bu hıyanet senden nasıl sâdır oldu da talihsiz nefsine yenildin. Bizim kâsemize el uzatan

kesemiz hakkında ne düşünmez (s.682).

Velîlerin velayet unsurlarından biri de geleceği bilme ve muhiplerine bu geleceği bildirmedir. Aşağıdaki örnekte yaklaşan savaşı ve zulmü haber verme, bir kimsenin talihi ile ilgili öngörüde bulunma; kişi veya kişilerin ölecekleri zamanı bildirme, kabirde gerçekleşecek ahvalini bildirme, ömrün uzunluğunu belirtme, bir yerin harap olup yıkılacağını bilme güçleri söz konusudur. Örnekten, o devirde Moğolların Anadolu'yu yakıp yıktığına dair birçok tarihi bilgiye ulaşmak mümkündür. Bahsi geçen dönem, Moğol baskınlarının had safhaya çıktığı, halkın bu baskın ve saldırılardan yıldığı bir dönemdir. Bu dönemde Anadolu'nun birçok yeri Moğollar tarafından ele geçirilmiş ve yerli halka türlü zulümler uygulanmıştır. Menkıbeye göre Mevlana, Horasan ülkesinin Moğol işgaline uğrayacağı önceden haber verilmiştir.

> *"İşte ben şimdi gidiyorum, fakat bilgin olsun ki, benim arkamdan Tanrı'nın ordusu olan, iyi donatılmış, çekirge gibi dünyaya yayılan ve "Onları hiddet ve gazabımdan yarattım" hadisinde denildiği gibi hiddet ve gazaptan yaratılan Tatar ordusu sana ulaşacak. Horasan ülkesini zapt edecek. Belh ahalisine ölümün acı şerbetini tattıracaklar. Dünyayı altüst edecek, yüz bin dert ve bela ile padişahı kendi ülkesinden çıkaracak ve sonuçta sen Rum ülkesi sultanının elinde öleceksin dedi." (s.73).*

Velîler, geleceği bilme, gaipten haber verme güçleriyle, birtakım kişilerin ölümüne dair haber verebilirler. Menkıbeye göre:

> *Seyyid* (Seyyid Burhaneddin-i Muhakkık-i Tirmizî) *ona "Ramazan ayının onuncu günü hamama gitmek ihtiyacını duyacaksın ve hamam yolunda mülhitler (dinsiz) çıkacak, seni öldürecekler. Boş bulunmayasın, diye haber verdim" buyurdu. Bu işaret, şaban ayının son on gününde olmuştu. (...) Seyyid'in buyurduğu gibi oldu: Ramazanın onuncu günü mülhitler (Tanrı'yı inkâr edenler) şeyhi şehit ettiler (s.105).*

Bir başka örnekte, Şeyh Kemaleddin-i Tebrizî bir gün Pazar tarafına gidip bir bakkaldan bir şey satın alır. Bakkal birdenbire küfredip onu incitir. Şeyh Kemaleddin-i Tebrizî halkın yabancılara karşı olan düşmanlığını Mevlânâ'ya anlattır. Mevlânâ halktan çok incinir ve ardından şu kerameti gösterir:

> *Mevlana,"Moğol askeri gelecek, burayı harap edecek, bu şehirden gitmemiz gerek" diye buyurdu. Tam Şam tarafına hareket ettiğimizde arkamızdan Moğol askeri Halep'e girdi ve orayı harap etti. Zavallı bakkalı da paramparça ettiler (s.350).*

Bir gün devecibaşı bir yerde "mutlaka buraya konalım" diye ısrar eder. Mevlânâ ise razı olmaz. Devecibaşı kavga arayarak ilerler ve "Gitmiyorum!" der. Mevlânâ onun kulağının tozuna bir yumruk indirir. Deveci derhal tepetaklak yere yuvarlanır. Mevlânâ her iki elini sıkıca bağlayıp onu omzuna alıp yürür. Daha sonra şu olaylar yaşanır:

> *Bir fersaha yakın gitti, güzel otları bulunan bir yeşilliğe kondu ve deveciye "Ey aptal! Haydi diyelim ki, bize karşı merhametin ve şefkatin yoktur; develerine de mi acımıyorsun? Çünkü o konak kurak bir yerdi. Bu gece o konak yeri Moğol askerinin konak yeri olacak ve Moğol askeri o havaliyi altüst edecek" dedi. Gerçekten Moğol askeri, konak konak onların arkasından yetişti ve Halep vilayetini harap etti (s.350).*

Aşağıdaki örnek Mevlana'nın torunu Ârif Çelebi'nin yıkılacak olan sarayı haber vermesine dairdir. Çelebi, sarayın yıkılacağını bildirerek derhal sarayı boşaltmalarını emreder.

> *Bir gün Çelebi hazretleri dostların arasında oturmuş manalar saçıyordu. Dervişlerden biri aniden, ahretlik hanım, dünya melikesi Gürcü Hatun'a gönderdi ve "Benden hanıma selam söyle, büyük beladan kurtulması için hemen tâbhanesinde oturduğu saraydan başka birine geçsin, çünkü o sarayın damı çökecektir" diye söylemesini tembih etti. Derviş bu selamı getirince Gürcü Hatun bütün yakınlarıyla birlikte saraydan çıktı. Evin eşyasını da dışarı çıkarır çıkarmaz, sarayın damı çöktü (s.564).*

Mevlana'nın gaipten haber vermesiyle ilgili kerametlerinden biri de şudur: Bir gün dervişlerden biri ölmüştür. Cesedin mezara yerleştirilmesinden sonra Mevlânâ iki ayağını mezara sarkıtıp bir süre düşünceyeye dalar. Sonra bir narayla kendine gelip gülerek kalkar. Orada bulunanlar bu durumun nedenini sorarlar. O esnada Mevlana şu cevabı verir:

> *"Münker ve Nekir ona eziyet etmek için gelmişlerdi. Ben merhamet edip bu bizimdir, diyerek onlara engel oldum, çünkü sultanın komşuları zalimlerin ve zorbaların şerrinden emin olup selamete kadar kalır" (s.283).*

1.4. Tanrı'nın İnsan Şeklinde Görünmesi

Eldeki verilere ve yapılan araştırmalara göre Eski Türk inançlarında ve Şamanizm'de Tanrı'nın, insan şeklinde tasvir edildiğine dair birtakım kayıtlar mevcuttur. Sadeddin Buluç'a göre, Şamanizmde Tanrı ya da en büyük göksel ruh, göğün en üst katında insan şeklinde tahayyül edilmektedir (1942). A. Anohin tarafından tespit edilen bir rivayete göre Ülgen iyilik eden bir varlıktır, ay ve güneşin ötesinde, yıldızların üstünde yaşar. Orgo adı verilen sarayda oturan Ülgen'in, altından bir tahtı vardır ve kendisi insan şeklindedir (İnan, 1986: 32).

Tanrı'nın insan şeklinde görünmesi, Altay masallarında da görülmektedir. "Ay-Mangus" masalında adsız bir oğlancık "adımı biri koysa" diye atına söylenirken atı çocuğa "Tanrı koysun!" diye cevap verir. Çocuk Tanrı'yı neren bulacağını sorunca at, kendisini mahmuzlamasını söyler ve daha beş adım sonra bir ses çocuğa seslenir. Bir anda karşıda beliren aksaçlı bir ihtiyar çocuğa ad verir. Artık adı Ay-Mangus olan oğlancık ad veren ihtiyara kim olduğunu sorar. İhtiyarsa "Ben bir insan değilim. Sorma sen bana böyle! Ben yaratan Tanrıyım, babasız bir insana, münasip bir ad verdim." der (Ögel, 2014: 355).

Eski Türk inançları ve anlatılarında rastlanılan Tanrı'nın insan şeklinde görünmesi hadisesi, İslamî dönemde Türk heterodoksisine de sirayet etmiştir. Ocak'a göre Türk heterodoksisinin temel inançlarından biri, hulûl yani Allah'ın insan bedenine girmesi inancıdır. Cenab-ı Hak, kendi kudretinin açığa çıkması ve insanlar tarafından tanınması için insan şeklinde görünmeyi uygun bulmuştur (1983: 146-147).

Tanrı'nın insan suretinde görünmesi hususu menkıbelerde de kendine yer bulmuştur. Şems-i Tebrizî ile ilgili anlatılan şu menkıbe, Tanrı'nın insan suretinde görünmesi durumuna örnek olarak verilebilir:

> *Mevlânâ hazretleri medresenin kadınlarına işaret ederek "Haydi gidin! Kimya Hatun'u buraya getirin; Mevlânâ Şemseddin'in gönlü ona çok bağlıdır" buyurdu. Bunun üzerine kadınlardan bir grup onu aramaya hazırlanırken Mevlânâ da Şems'in yanına girdi. Şems şahane bir çadırda otur-*

muş, Kimya Hatun ile konuşup oynaşıyor ve Kimya Hatun da giydiği elbiselerle orada oturuyordu. Mevlânâ bunu görünce hayrette kaldı. Onu aramaya hazırlanan dostların karıları da henüz gitmemişlerdi. Mevlânâ dışarı çıktı. Karı kocanın oynaşmalarına engel olmamak için medresede aşağı yukarı dolaştı. Sonra "İçeri gel" diye bağırdı Şems. Mevlânâ içeri girdiğinde Şems'ten başkasını görmedi. Bunun sırrını sordu ve "Kimya nereye gitti?" dedi. "Yüce Tanrı beni o kadar sever ki istediğim şekilde yanıma gelir. Şu anda da Kimya şeklinde geldi" diye buyurdu Şems (s.485).

1.5. Tabiat Kuvvetlerine Hâkim Olmak

Eski Türklerde Şamanlara atfedilen tabiat kuvvetlerine hükmedebilme durumu, çok eski tarihlerden beri Türk toplumunun anlatılarında kendisine yer bulmuş ve tarihi kaynaklarca desteklenmiştir. Ocak'a göre eski Türkler arasında tabiat kuvvetleri üzerinde hakimiyet kurabilme telakkisi, İslamiyet'in kabulünden çok eskidir. Hunlar'da, hükümdar semavî menşe'li olduğu için yağmur, kar, dolu yağdırabilme ve fırtına çıkarabilme kudreti ne sahipti. Hunlar, düşmanlarını fırtına, yağmur, dolu vs. çıkararak savaşta perişan ediyorlardı. Şamanlarca "yada taşı" denilen bir taşla fırtına vs. tabii kuvvetlerin istenildiği şekilde yönetildiği anlatılmakta, Müslüman Araplar'ın buna inanmadıkları, ama gözleriyle gördükten sonra inanmak zorunda kaldıkları nakledilmektedir (2002: 162-163).

Türkler savaşa giderken yanlarında bulunan Şamanların "yada taşı"yla yağmur veya kar yağdırabilmeleri işlevi, İslamî dönemde, hala toplum içerisinde uygulanan, yağmur duasına dönüşmüştür. Tabiat kuvveletine hükmedebilme gücü zamanla Şamanlardan velîlere aktarılmıştır. Velîlerin bu güçleri menkıbelerde oldukça sık olarak karşımıza çıkar.

Menkıbelerden birinde bir gece Mevlânâ, Şemseddinle (Şems-i Tebrizî) birlikte medresenin damında yalnız başlarına sohbet ederler. Herkes damların üzerinde uyumaktadır. Bu sırada Mevlânâ mübarek kıbleye çevir ve "Ey yerlerin ve göklerin sultanı! Sen Şemseddin'in tertemiz olan hürmetine bunların hepsini uyandırıver" diye dua eder. Ardından:

Hemen gökte gayb âleminden büyük bir bulut peyda oldu. Şimşekler çakmaya, gök gürlemeye başladı. Öyle bir yağmur yağdı ki damlarda kimse kalmadı. Başına örtecek bir şey bulan kaçıp gitti (s.485).

Velîler sadece yağmur yağdırmak gibi güçlere değil aynı zamanda eşyaların vasfını değiştirebilme gücüne de sahiptir. Süleyman Uludağ'a göre nesnelerin mahiyetini değiştirmek velîlerin maddi kerametlerine örnek olarak gösterilebilir (2002:267).Velîler gaybın sırlarını bilmek ve bu sırları tatbik etmekle beraber bu dünyaya ait varlıkların vasıflarını değiştirebilir, uzatıp kısaltabilir, yok edebilir ve yahut yoktan var edebilir. Bazı değersiz metalleri altına çevirme uğraşı olan ilm-i simya da bu sırlardan birisidir. Ayten Koç Aydın'ın aktardığına göre ilm-i simya özellikle nübüvvete özgü olan ilahi güç sayesinde olmaktadır. Bununla beraber dinî riyazet yaşantısı da simya tekniklerini başarmaya imkân verir (2009: 218). Velîler her ne kadar simya ilmiyle ilgili kerametleri göstermekten kaçınsalar da bazı menkıbelerde bu ilmin sırlarını bildikleri ve uyguladıkları anlaşılmaktadır. Menkıbelere göre:

Mevlânâ, mübarek eliyle örsü alıp onun eline verir. Bedreddin bakar ki, bu demir örs, parlak güzel bir altın olmuş (s.196).

Yine bu sırada Mevlânâ'nın kalkıp mübarek elini bir mermer sütunun üzerine koyar koymaz bu mermer sütunun güneş gibi gözleri kamaştıracak

kadar altın olduğunu gördüm (s.324).

Bir önceki maddede nesnelerin evsafı değiştirilirken burada nesnelerin cismi değişikliğe uğrar.

> *Mahir dülgerlerin hizmetinde o evlerin inşaatında bulunan ustalar, bir kalasın yarım arşın kısa olduğunu gördüler. Bunun yerine şehirde başka bir ağaç aradılarsa da bulamadılar. Mevlana dülgerlerin yanına geldi ve ağacı okşadı."Böyle düzgün bir ağaç nasıl kısa olur? Bu, dülgerlerimizin ölçüde yaptıkları hatadandır" dedi ve sonra "Şimdi bir daha ölç" buyurdu. Ustalar aynı gez ile tekrar ölçüler, (birde baktılar ki) bu ağaç, diğer ağaçlardan yarım gezden fazla uzundu (s.229).*

Menâkıbü'l-Ârifîn'de nadir olarak geçen keramet türlerinden biri de bir maddeyi, eşyayı veya cismi yoktan var etmedir. Menkıbeye göre bir gün Mevlana bir hamamın kapısından geçer. O esnada hamamın külhancısı Mevlana'nın arkasına düşerek çok fakir ve çocuk sahibi olduğunu belirtir ve Mevlana'dan bir şeyler ister. O esnada:

> *"Ağzını aç!" dedi Mevlânâ. O ağzını açınca, Mevlânâ avucunu onun ağzına kapadı. Külhancı çabuk çabuk ağzından eteğine (bir şeyler) döktü. Bir de baktı ki, eteğinde daha sıcaklığı üzerinde yeni darp olunmuş ve sikkelenmiş yirmi altın dinar var. O fakir külhancı arkadaşların önünde "Dinarların sıcaklığından dilim yandı ise de ziyanım kapandı" diye hikâye etti (s.245).*

2.Uzak Doğu Dinleri Kaynaklı İnanç Motifleri

2.1. Şekil-Don Değiştirme

Jean Paul Roux'ya göre eskiçağ insanının kafasında yeryüzünde mevcut her cisim, her madde, bir kuvvetin taşıyıcısıdır. Ayrı görünseler de, neviler arasında esasta yine de birtakım benzerlikler vardır. Bu benzerlikler, aralarında bazı şekil değişikliklerine yol açarlar. O halde bir cisim birden fazla görünüşler altında tezahür edebilir; bir insan, hayvan veya bitki, yahut bir eşya biçimine girebilir (Ocak, 2002: 206). Bununla beraber "Şamanların don değiştirmeleri" de başlı başına bir keramet türüdür (Bayat, 2006: 163).

Aslan'a göre Türk halk anlatılarının çeşitli türlerinde (masal, hikâye, destan, türkü…) sıkça işlenen, "şekil değiştirme" veya "suret değiştirme" motifi iki farklı şekilde görülmektedir. Şekil değiştirme; ya kahramanın iradesine bağlı bir meziyettir, ya da kahramanın iradesi dışında bir kısım sihirli objeler vasıtasıyla gerçekleşen fevkalâdeliklerdir. Türk halk anlatılarında kahramanın iradesi dâhilinde ortaya çıkan şekil değiştirmeler, umumiyetle "don değiştirme" diye adlandırılmaktadır. Masallarda da görülmekle birlikte genellikle evliya menkıbelerinde rastladığımız ve "don değiştirme" tabir olunan bu motifin, kahraman açısından dinî-mistik bir güç, bir meziyet olduğu söylenebilir. Evliya menkıbelerindeki görünüşü değerlendirildiğinde, bu fevkalâde hâlin bir keramet olarak takdim edildiği anlaşılmaktadır (Aslan, 2004: 38).

Eserden alınan aşağıdaki bölümde, resmi çizilirken Mevlânâ'nın şeklinin ve suretinin sürekli değiştiği belirtilmiştir. Bu menkıbedeki durum, diğer halk anlatılarındaki şekil değiştirme motifini kısmen andırır.

> *Ressam birkaç tabaka mahzeni kâğıt (kâğıd-ı mahzenî) getirerek kalemi eline aldı ve Mevlânâ'ya döndü. Mevlânâ ayakta duruyordu. Ressam bir defa bakıp yüzünü çizmeye uğraştı. Bir yaprak kağıt üzerine son derece*

güzel bir resim yaptı. İkinci kez tekrar baktı, fakat Mevlânâ'nın görmüş olduğu şekil de değişmişti. Başka bir kağıt üzerine bir resim daha yaptı. Çehresini tamamladıktan sonra şeklin yine başka türlü olduğunu gördü. Bunun üzerine yirmi tabaka türlü türlü resimler çizdi, fakat her bakışında resmin başka bir şekle büründüğünü gördü. Hayrette kaldı, nara atıp kendinden geçti ve kalemleri kırıp acizler gibi yerlere kapandı (s.348).

2.2. Havada Uçma

Havada uçma şeklindeki inanç motifi, Budist inanç dairesinden Türklere sirayet etmiş ve zamanla İslamî anlatılara da dâhil olmuştur. Mircea Elidade'a göre yogiler, zahitler, büyücüler, kendi çabaları sayesinde "uçarlar." Ama her ikisinde de onları kutsal olmayan kitlelerden ve erginlenmemişlerden ayıran yükselmedir: gökyüzüne ulaşabilirler, kutsaldırlar ve tanrılar gibi olabilirler. Göğün katlarıyla iletişime girmeleri onları tanrısallaştırır (2003:122). Eliade'ın açıklamasına Buda ve Ermiş Asita hakkında anlatılan uçma hikayeleri örnek olarak verilebilir. Anlatıya göre Ermiş Asita Himalaya dağlarının eteklerinde insanlardan uzak bir hayat sürdürürken gökte olağanüstü bir çocuğun doğduğuna ilişkin işaretler görür ve bunun üzerine uçarak Suddhodaların sarayına gelir (Ruben, 2000:84). Buda ise bir kentten diğerine yandaşlarıyla birlikte gezginci yaşantısını sürdürmekteymiş. Bir aralık kendi doğduğu kenti ziyaret edip, babasını görmek ve ona öğretisini anlatmak istemiş. Babasının, saygı nedeniyle kentin girişinde kendi önünde eğilmemesi için, saraya uçarak gitmiş (Ruben, 2000:101-102).

Budizm kaynaklı bu "havada uçma" motifi, önce Budizm'i kabul eden eski Türklere topluluklarına sirayet etmiştir. Mesela Abdulkadir İnan'ın Altaylarda yaşayan Kalpas adlı kam ile alakalı aktardığı hikâye "havada uçma" motifinin Budizm ile ilişkisini gözler önüne serecektir. Hikayeye göre Altaylarda XVII. yüzyılda Kalpas adlı bir kam vardı. Budizm'i yaymak için gayret eden Oyrat Bey'i Kalpas'ı ateşe attırdı. Kalpas havaya uçmak istemişti. Fakat yanında bulunan başka bir kam arkadaşı bir türlü havalanamadı (İnan, 1986: 87).

Menkıbelerde, Budizm'den eski Türk inançlarına, oradan da Türk heterodoksisine yerleşen "havada uçma" motifi, Mevlânâ şahsında şu şekilde anlatılmıştır:

Öğrencim olan Türk fakih, Mevlânâ hazretlerinin yeşil bir nura binip yavaş yavaş tepedeki pencereye doğru yükseldiğinin görür. Pencereye ulaştığında fakih beni uyandırdı. Bu hali öğrenince dayanamadım, kendimi tutamayarak bağırıp kendimden geçtim (s.322).

3.Kitab-ı Mukaddes ve İncil Kaynaklı İnanç Motifleri

3.1. Halka felaket musallat etmek

Türk milletinin tarihî sürecinde de suç ve cezanın olmaması düşünülemez. Yazılı hukuk öncesinde Türk milletinin hayatında sözlü hukukun geçerli ve yansımalarını bugün dahi görebildiğimiz "töre"nin yüzyıllarca etkili olduğu bilinmektedir (Köktürk, 2006: 386). Törenin yanı sıra yukarıda açıklandığı gibi velîlerin, kerametlerini kabul etmeyen inkârcılara, zalimlere ve kâfirlere yönelik bazı cezalandırma yöntemleri vardır. Bu cezalandırmalar menkıbelerde kerametler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ocak, halka felaket musallat etmek şeklindeki bu motifin Kitab-ı Mukaddes kaynaklı olduğunu ileri sürmektedir. Ocak'a göre, Peygamberler'in Allah'ın emirlerine karşı gelen

kitlelere dua yoluyla çeşitli felaketler musallat etmelerini; mesela Lut Peygamber'in Sodom ve Gomorra'nın altını üstüne getirdiği duayı ve. Hz. Nuh'un halkının, çıkan bir tufanda mahvolması, ancak gemiye binenler in kurtulmasını aktarırken, bu durumu velîlerle ilişkilendirir (Ocak, 2002: 260). Velîler de halka felaket musallat edebilmektedir.

Kitab-ı mukaddes kaynaklı hasımlarını veyahut küstahları cezalandırma motifi ile alakalı olarak menkıbelerden hareketle yapılan tespitler göstermiştir ki, velîler gazaplarını ancak mecbur kaldıkları durumlarda açığa çıkarırlar. Bu mecburiyetler ya bir mazlumun incitilmesi ya da velîliğinin inkâr edilmesi durumlarında ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki örneklerden ilki, Bahaeddin Veled'in bir mazlumu inciten kişiye kahrederek onu öldürmesi, diğer örnekler ise Şems-i Tebrizî'nin küstah ve saygısız kimseleri cezalandırması ile ilgilidir.

> *Bir gün bir zalim, Baha Veled'in önüne çıktı. Baha Veled, onun bir mazlumu incittiğini görüp, 'Musa da eliyle onu itti. Herif düşüp öldü.' (Kasas, 28:15) ayeti gereğince asasıyla ona vurdu ve derhal canını cehenneme gönderdi. Zalimi kaldırıp mezara götürdüler (s.87).*

Bir gün Mevlânâ Şemseddin Irak-ı Acem'de semâ etemektedir. Bir kalender de o mecliste dönüyor, hırkası daima Şems'e dokunuyor ve bundan hiç rahatsız olmamaktadır. Bir iki kez kendisine "Ey derviş! Biraz öteye git" diye söyledilerse de kalender "Meydan geniştir" diye cevap vererek bu duruma hiç aldırmaz. Ardından:

> *Mevlânâ Şemseddin hemen semâyı bırakıp gitti. Kalender de o anda yere düşüp öldü. Orada bulunan gönül sahibi dervişlerin yüreklerine bir ateş düştü. "Eyvah! Şems-i Parende (Uçan Şems) yine bir dervişin canına okudu" diye bağırdılar. Yakalamak için peşine düştülerse de o uçup gitmişti (s.481).*

Velîlerin hasımları cezalandırması yukarıdaki örneklerde de incelenmiştir. Bu kısımda incelenecek menkıbeler daha çok bir organdan/uzuvdan mahrum bırakma cezasıyla ilgili olanlardır**.** Menkıbeye göre bir gün Seyyid medreseden çıkmış, koşarak gitmektedir. Feracesinin eteğini (yerde) sürüklemektedir. Birdenbire aklı başında bir adam Seyyid'in karşısına geçti ve:

> *"Ey derviş, ferecinin kenarını düzelt!" dedi. O da "Benim umurumda değil, sen kendini düzelt!" diye buyurdu. Seyyid ile alay eden bu adamın ağzı derhal çarpıldı. Feryat ederek başını Seyyid'in ayağına koydu. O anda ağzı tekrar düzeldi (s.108).*

Şems-i Tebrizî bir gün de Kayseri'den Aksaray'a gelir ve bir mescitte konaklar. Yatsı namazından sonra müezzin şiddetle "Mescitten git, başka yerde konakla!" der. Mevlana Şems buna karşılık "Beni mazur gör, garip bir adamım, başka bir şey istemiyorum. Beni bırak şurada rahat edeyim." der. Müezzin aşırı derecedeki terbiyesizliği ve kapalı gözlülüğü yüzünden hürmetsizlikte bulunur ve çok şiddet gösterir. Ardından:

> *Şemseddin ona: "Dilin şişsin" dedi. Hemen müezzinin dili şişti. Şemseddin de mescitten çıkıp Konya'ya gitti. Mescidin imamı geldi, müezzini can çekişir bir halde buldu. Durumunu sorunca müezzin "Beni bu hale getiren o seyyah dervişi git bul" diye işaret etti (s.476).*

Bunun üzerine imam, Mevlana Şemseddin'i bulmak için yola koyulur. Kulkul suyunda ona ulaşır ve ayaklarına kapanarak "O miskin, sizin ne kadar büyük bir adam olduğunuzu

bilmedi" diyerek sonsuz özürler diler ve ricalarda bulunur. Şems "İş işten geçmiştir ve hüküm çıkmıştır, ben bir şey yapamam, yalnız onun imanla ölmesi ve ahret azabını görmemesi için dua ederim" der. İmam, aydın gönüllü bir adamdır. İhlâs getirip mürit olur. İmam dönünceye kadar müezzin ölür.

Aşağıdaki menkıbe de Şems-i Tebrizî ile ilgili olarak anlatılmıştır. Bu menkıbede geçen "elin havada donup kalması" durumu Dede Korkut kitabında Bamsı Beyrek hikayesinde de karşımıza çıkmaktadır. Eflâkî, Menâkıbü'l-Ârifîn adlı eserini 1318'de tamamlamıştır. Dede Korkut Hikâyeleri'nin yazıya geçiriliş tarihi ise XV. Yüzyılın ikinci yarısıdır. Bu açıdan Dede Korkut Hikayeleri'nde geçen elin havada felçli olarak kalma motifinin Dede Korkut Hikayelerinde de bulunması, akla metinlerarasılık ilişkisini getirmektedir.

> *Şems bir gün Bağdat'ta bir sarayın kapısından geçiyordu. İçeriden kulağına harp sesi geldi, biraz dinlemek için içeri girdi. Bu neşe sırrından habersiz olan sarayın efendisi de "Şu dervişe vur da gitsin" diye kölesine işaret etti. Kölesi de kılıcını çekip üzerine saldırdı, fakat hemen eline felç geldi. Öteki kölesine emretti, onun eli de havada donup kaldı. Şems saraydan dışarı çıkıp yola koyuldu. Kimse ona yetişemedi. İkinci günde o evin efendisi öteki dünyaya göçtü (s.480).*

3.2. Ölü insanı veya hayvanı diriltmek

Eski Ahit'te (Krallar II, 17-37) İlya ve Elişa Peygamberler'e dair anlatılan iki tane çocuk diriltme mucizesi karşımıza çıkmaktadır. İlkine göre Hz. İlya ihtiyar bir kadının evinde misafir kalırken bu kadının oğlu hastalanır ve ölür. Kadının isteğiyle İlya peygamber dua eder. Dua biter bitmez çocuk dirilip ayağa kalkar (2014: 388-423). Elişa Peygamberle ilgili anlatı da İlya ile ilgili anlatıyla benzerdir. İncil'de ise (Matta IX) Hz. İsa ile ilgili diriltme hikâyesi şu şekilde geçmektedir: "İsa onlara bu sözleri söylerken bir havra yöneticisi gelip O'nun önünde yere kapanarak, "Kızım az önce öldü. Ama sen gelip elini onun üzerine koyarsan, dirilecek" dedi. İsa kalkıp öğrencileriyle birlikte adamın ardından gitti. İsa, yöneticinin evine varıp kaval çalanlarla gürültülü kalabalığı görünce, "Çekilin!" dedi. "Kız ölmedi, uyuyor." Onlar ise kendisiyle alay ettiler. Kalabalık dışarı çıkarılınca İsa içeri girip kızın elini tuttu, kız ayağa kalktı (2012: 18).

Tevrat ve İncil kaynaklı diriltme motifi aşağıdaki menkıbede de kendine yer bulmuştur. Mevlana'nın hizmetinde olan Hamza adındaki bir neyzen birdenbire hastalanıp ölür. Mevlana'ya haber verilir. Mevlânâ, neyzenin evine gidip kapıdan girince:

> *"Aziz dost Hamza, kalk!" dedi. Hamza: "Buyur!" diyerek kalktı ve ney çalmağa başladı. Üç gün, üç gece büyük bir sema yaptılar. O gün, yüze yakın Rumlu kâfir Müslüman oldu. Mevlânâ mübarek ayağını evden dışarı atar atmaz neyzen öldü (s.221).*

Ölüyü diriltmeyle ilgili bir diğer menkıbeyi Şeyh Muhammed anlatmıştır. Şeyh Muhammed bir gün Hüsameddin Çelebi'den incinip bağından kaçmış, başka bir bağın ortasına çekilip oturmuştur. Niyeti, bir daha onun yanına gitmemektir. Birdenbire uzaktan, Mevlana'nın omzunda balta bulunan bir şahısla birlikte geldiğini görür. Daha sonra Şeyh Muhammed şu şekilde devam eder:

Ben Mevlânâ'nın heybetinden korkup kendimden geçtiğim sırada Mevlânâ omzunda balta bulunan adama "Bizim Hüsameddin'i darılttığı için bunun başını vur" diye işaret ediyordu. Ben de bunu gözlerimle görüyordum. O adam hiç çekinmeden baltayı vurdu, başım yere düştü. Ben de yokluk âlemine gittim. Bir süre sonra Mevlânâ hazretlerinin mübarek eliyle başımı alıp boynumun üzerine koyduğunu gördüm, "Tanrı'nın adı ile Tanrı'dan ve Tanrı'ya" dediğini duydum ve o anda dirildim (s.576).

3.3. Irmak veya deniz üstünde yürüme

Irmak veya deniz üstünde yürüme motifi, Hz. İsa ile ilgili İncil'de geçen anlatılara dayanmaktadır. İncil'de (Matta, XIV-XV), "Bundan hemen sonra İsa öğrencilerine, tekneye binip kendisinden önce karşı yakaya geçmelerini buyurdu. Bu arada halkı evlerine gönderecekti. Halkı gönderdikten sonra dua etmek için tek başına dağa çıktı. Akşam olurken orada yalnızdı. O sırada tekne kıyıdan bir hayli uzakta dalgalarla boğuşuyordu. Çünkü rüzgâr karşı yönden esiyordu. Sabaha karşı İsa, gölün üstünde yürüyerek onlara yaklaştı. Öğrenciler, O'nun gölün üstünde yürüdüğünü görünce dehşete kapıldılar. "Bu bir hayalet!" diyerek korkuyla bağrıştılar. Ama İsa hemen onlara seslenerek, "Cesur olun, benim, korkmayın!" dedi (2012: 29-30).

Mevlâna ile ilgili anlatılan aşağıdaki menkıbe, İncil kaynaklı bir motifin Türk heterodoksisine girmiş halidir. Müritlerden birinin anlattığı menkıbe şu şekildedir:

Gençliğimde (Kadı Kürd) İskenderiye tarafına geziye çıkmıştım. Yol arkadaşlarımın hepsi de saygın tacirlerdi. Birdenbire gemimiz bir girdaba düştü ve büyük bir fırtına oldu. Tacirlerin hepsi feryat ettiler, her biri kendi şeyhlerini ve pirlerini yardımlarına çağırdılar, ağlayıp medet dilediler. Ben de tam bir içtenlik ve doğrulukla "Ey Mevlânâ, ey Mevlânâ!" diye bağırıp yardım istiyordum. Sonra Mevlânâ'nın bir ok atımı mesafede, suyun üzerinde durduğunu gördüm. Elini uzattı, gemiyi o girdabın dışına çıkarıp hareket ettirdi. Gemiyi arkasından itiyordu. Bütün gemi halkı, o padişahın yüzünü olduğu gibi gözleriyle görüp feryat ettiler (s.379).

Sonuç

Din değişiklikleri toplum nezdinde büyük değişikliklere yol açsa da eski inançların izleri kolaylıkla silinmemektedir. Bugün Anadolu'da insanlar arasında yaşayan birçok inanç motifi, İslamiyet öncesi inançlarla ilgilidir. Bu bakımdan, İslam öncesi inanç motiflerinin tespiti hem eski Türk inançlarının izlerinin takibinde hem de İslamî inanca toplum tarafından eklenen birçok eski kültün anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Âhmet Eflâkî'nin Âriflerin Menkıbeleri (Menâkıbü'l-ârifîn) adlı eserinde yapılan bu inceleme göstermiştir ki, İslamiyet ile bağlantılı olarak anlatılan birçok kerametin eski Türk inançlarıyla büyük bir ilişkisi vardır. Eserde yer alan atalar kültü; olağanüstü bir biçimde hastaları iyileştirme, gaipten ve gelecekten haber verme, Tanrı'nın insan suretinde görünmesi, eşyaların şeklini ve vasfını değiştirebilme, tabiat kuvvetlerine hâkim olma, şekil-don değiştirme, havada uçma, halka felaket musallat etme, ölü insanı diriltme, deniz üzerinde yürüme, gibi birçok inanç unsuru Şamanizm, Türk mitolojisi, Budizm, Hıristiyanlık ve Musevilik kaynaklıdır. Tarihî süreçlerde önce Türk şamanlarına atfedilen bu olağanüstü vasıflar, Anadolu'nun Türkleşmesiyle beraber velîlik ve velâyet makamlarına da sirayet etmiş ve geçmişte şamanlar tarafından gerçekleştirilen birçok olağanüstülükler, bahsi geçen keramet sahipleri

tarafından yerine getirilmeye başlamıştır.

Eserden tespit edildiği kadarıyla, Tevrat ve İncil de Türk hetedoroksisi ve özellikle Mevlevîlik üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bektaşî menkıbelerinde yer alan Tevrat ve İncil kaynaklı olağanüstülük motiflerinin Mevlevî tarikatında da görülmesi, Mevlevîlerin de peygamberlere atfedilen birtakım olağanüstülükleri, tarikat büyüklerinde gördüğüne örnek olarak verilebilir.

Sonuç olarak Türkler İslamiyet'i seçtikten sonra da eski inançlarını devam ettirmiş ve eski inançlara olan bu bağlılık, çoğunluğu kalem erbabı olan Mevlevîlerde dahi etkilerini göstermiştir. Tasavvufî tarikatların ve toplumun eski Türk inançlarıyla ilgili bilinçli/bilinçsiz bağlılıkları düşünüldüğünde Türklerin, eski inançlarının üzerini İslamiyet ile doldurduğu ve eski inançların bu noktada bir iskelet vazifesi gördüğü söylenebilir. Yani inancın iskeleti eski Türk inançları derisi ise İslamiyet'tir. Her kesimden halk arasında bu şekilde yaşayan inançların büyük bölümünün kaynağının bilinilmeden, anadan atadan görülerek sürdürülmesi ve İslamiyet ile alakalı zannedilmesi de bahsi geçen durumun açık göstergesidir.

Eski Türk inançlarını ele alan bu ve benzeri çalışmaların yapılması, geçmişten günümüze inancın değişip dönüşmesi, günümüzde yaşayan uygulamaların kaynağının tespit edilmesi ve İslamiyet öncesi inançların izlerinin tespit edilerek karşılıklı çalışmalar yapılmasına yardımcı olacaktır.

KAYNAKLAR

A.V.Anohin (2006). Altay Şamanlığına Ait Materyaller (Çev. Zekeriya Karadavut, Jannet Meyermanova). Konya: Kömen Yayınları.

Ahmet Eflâkî (2012). Âriflerin Menkıbeleri.Tahsin Yazıcı (Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Aslan, Namık (2004). Şekil Değiştirme Motifinin Bazı Anlatılarımızdaki Yansımaları Üzerine. Millî Folklor, S. 64, 37-43.

Aydın, Ayten Koç (2009). Simya. Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA) (C 37, s. 218-220), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Bayat, Fuzuli (2006). Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Buluç, Sadeddin (1942). Şamanizm. Türk Amacı, S1, İstanbul. http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/21.php

Candan, Ergün (2008). Türklerin Kültür Kökenleri. İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları.

Devellioğlu, Ferit (2004). Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat. Ankara: Aydın Kitabevi.

Doğan, D. Mehmet (1996). Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: İz Yayıncılık.

İnan, Abdulkadir (1986). Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

(2012). İncil. İstanbul: Yaşam Yayınları.

Kızıldağ, Hasan (2017). Ariflerin Menkıbeleri'nde Rüya ve İşlevsel Yansımaları. The Journal of Academic Social Science, S 57, s. 608-624.

Köktürk, Şahin (2006). Türk Destanlarında Hapsedilme Motifi. Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (TÜBAR), S 19, s. 383-400.

---------- (2014). Şefaatname ve Pir Muhammed'in Şefaatnamesi. Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, C 9, S 6 ,761-771

Köprülü, M. Fuat (1943). Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları. Belleten, C 7, S 27, s. 379-522.

(2014) Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil). İstanbul: Yaşam Yayınları.

Mircea Eliade (2003). Dinler Tarihine Giriş (Çev. Lale Arslan). İstanbul: Kabalcı.

Ocak, Ahmet Yaşar (1983). Bektaşi Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri. İstanbul: Enderun Yayınevi.

---------- (1984). Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri. Ankara: Başbakanlık Basımevi.

---------- (2002). Alevi ve Bektaşi İnançlarının islam Öncesi Temelleri. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ögel, Bahaeddin (2014). Türk Mitolojisi I. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Öztürk, Ö. (2009). Folklor ve Mitoloji Sözlüğü, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Perrin, Michel (2016). Şamanizm (Çev. Bülent Arıbaş). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ruben, Walter (2000). Eski Metinlere Göre Budizm Budacılığın Diyalektik Yorumu (Haz. Lütfü Bozkürt). İstanbul: Okyanus Yayınları.

Schimmel, Annamarie (1999). Dinler Tarihine Giriş. İstanbul: Kırkambar Yayınları.

Şar, Sevgi (2008). Anadolu'da rastlanan halk hekimliği uygulamalarına genel bir bakış. 38. Icanas Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül 2008 içinde, (1163-1178). Ankara-Türkiye.

Uludağ, Süleyman (2002). Keramet. Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA) (C 25, s. 265-268), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Yaltkaya, Şerefettin (1937). Eski Türk An'anelerinin Bazı Dini Müesseselere Tesirleri. II. Türk Tarih Kongresi, 20-25 Eylül 1937, İstanbul, s.691-698.